

## VARSTVO PRAVNIH OSEB KOT NOSILCEV ČLOVEKOVIH PRAVIC V NEMČIJI, ŠVICI IN ZDRUŽENIH DRŽAVAH AMERIKE

**Menschenrechtsschutz für juristische Personen in Deutschland, der Schweiz und den Vereinigten Staaten, Begründungsmodelle der korporativen Menschenrechtsträgerschaft. Duncker & Humblot GmbH, Berlin 2017, 841 strani.**

Že kmalu v januarju 2017 je založba Duncker & Humblot iz Berlina izdala precej obsežno knjigo (kar 841 strani, zato avtorica med drugim že v uvodu navede, da naj to dejstvo ne odvrne bralcev od branja knjige) avtorice Mirjam Baldegger, odvetnice, ki je študirala pravo in etnologijo na fakultetah v Fribourgu, Bernu in Palermu, po študiju pa je bila več let znanstvena asistentka za državno in mednarodno pravo na Univerzi v Bernu pri profesorju Walterju Kälinu, pozneje pa je raziskovala tudi na fakultetah v ZDA in v Heidelbergu, plod njenega raziskovanja pa je objavljeno delo, ki ga predstavljamo, s katerim je v letu 2015 dosegla tudi doktorski naziv na pravni fakulteti Univerze v Bernu.

Avtorica v delu sistematično obravnava pravno sicer manj obravnavano tematiko (ne samo v pravnih redih držav, ki jih obravnava avtorica, temveč lahko rečemo tudi v Sloveniji),<sup>1</sup> in sicer o vprašanju, koliko in glede katerih človekovih pravic so lahko njihovi nosilci tudi pravne osebe.

<sup>1</sup> Naj bralca za lažji uvod v predstavitev knjige spomnimo na sicer ustaljeno prakso Ustavnega sodišča Republike Slovenije (sklep št. Up-98/06 z dne 21. decembra 2006, Ur. l. RS, št. 139/06, in OdlUS XV, 110), s katerim je Ustavno sodišče pojasnilo, da: »3. Ustavna pritožba kot posebno pravno sredstvo za varstvo človekovih pravic omogoča upravičencu oziroma nosilcu človekovih pravic varstvo pred posegi države in drugih javnopravnih in zasebnopravnih oseb v njegove človekove pravice in temeljne svoboščine. Upravičene osebe za vložitev ustavne pritožbe so po ustaljeni ustavnosodni presoji poleg fizičnih oseb tudi pravne osebe, kolikor se posamezne človekove pravice glede na svojo naravo nanašajo nanje (sklep št. Up-10/93 z dne 20. 6. 1995, OdlUS IV, 164).« Glede državnih organov kot nosilcev ustavnih pravic pa nadaljevalo: »4 ...Po oceni Ustavnega sodišča pritožnik

Avtoričino delo je razdeljeno na uvod ter pet delov in zaključek, na koncu pa je seznam literature (str. 803–829) ter stvarno kazalo (str. 830–841).

Že v uvodu (*Einleitende Bemerkungen*, str. 35–42) avtorica poudari, da so po zgodovinskem in po današnjem pojmovanju človekove pravice (sicer) nastale (zgolj) zaradi varstva posameznikov, vendar pa avtoričin natančnejši pogled v domačo in v mednarodno prakso razkriva, da se človekove pravice zagotavljajo tudi pravnim osebam, tako naj bi na primer ameriško Vrhovno sodišče (*Supreme Court*) že leta 1938 ugotovilo v enem od primerov – *Connecticut General Life Insurance Co. v. Johnson*<sup>2</sup> –, da se na ustavno pravico do enakosti sklicuje (praviloma) več pravnih kot fizičnih oseb, čeprav je bila ta norma izvorno sprejeta, da bi zagotovila enakopravnost črnskega prebivalstva v Ameriki. Avtorica se ob tem sprašuje, ali ne gre morebiti pri »varstvu človekovih pravic pravnim osebam« za neke vrste protislovje, tako pojmovno (človekove pravice, pa vendar razširitev njihove uporabe na posamezne pravno-organizacijske enote kot njihove nosilce) kot tudi vsebinsko, saj naj bi bile človekove pravice vzpostavljene prav s ciljem, da bi zagotovile svobodo in enakost posameznikov, pri njih naj bi šlo za jamstvo varstva temeljnih vidikov človekovega obstoja in potrjevanja, navsezadnje pa naj bi tudi sestavljavci prvih dokumentov o človekovih pravicah (*Virginia Bill of Rights* iz leta 1776, francoske deklaracije o človekovih pravicah iz leta 1789, *Bill of Rights* ZDA iz leta 1789 itd.) imeli pred očmi (zgolj) varstvo posameznika. Avtorica ugotavlja, da je ob koncu 20. stoletja sodna praksa v kontinentalni Evropi in v ZDA, pa tudi sodna praksa Evropskega sodišča za človekove pravice v Strasbourgu, prinesla

kot državni organ, ki nima pravne subjektivitete, ne more biti nosilec človekovih pravic, določenih z Ustavo. Zato tudi ne more vložiti ustavne pritožbe«. To prakso je Ustavno sodišče ponovilo v nedavni odločitvi v zvezi s »Koroškima dečkoma«, ko je v sklepu št. Up-17/17 z dne 24. januarja 2017 navedlo: »4. Ob vpogledu na spletno stran pritožnika je mogoče ugotoviti, da je pritožnik javni zavod, ki opravlja socialno varstvene dejavnosti na območju Upravne enote B. za tri občine, in sicer za Mestno občino C., Občino Č. in Občino D. V okviru izvajanje javnih pooblastil pritožnik med drugim opravlja naloge, povezane z varstvom otrok in družine. Po zatrjevanju pritožnika je v konkretni zadevi do spornega dejanja odvzema otrok prišlo ob izvrševanju upravne odločbe z dne 21. 3. 2016, s katero je pritožnik odločil o odvzemu mladoletnih otrok očetu in njuni namestitvi v rejniško družino. Vendar, kot je ugotovilo Vrhovno sodišče, navedena upravna odločba ni mogla biti podlaga za izvršitev spornega dejanja, zato je pritožnik po oceni sodišča to dejanje izvršil preuranjeno in brez ustrezne podlage, s tem pa kršil tožnično pravico do družinskega življenja. Navedeno pomeni, da je pritožnik v konkretni zadevi ravnal v vlogi oblastnega organa (*ex iure imperii*). V takem položaju pa glede na naravo človekovih pravic ne more biti nosilec teh pravic. Zgolj dejstvo, da je bil pritožnik stranka v postopku pred sodišči, njegovega položaja oblastnega organa v razmerju do predmeta upravnega spora, v katerem je bila izdana izpodbijana sodna odločba, ne spremeni. Pritožnik tako v obravnavanem primeru nima aktivne legitimacije za vložitev ustavne pritožbe.«

<sup>2</sup> 303 U. S. 77 (1938).

nesluteno razširitev razlage, po kateri je veliko ustavnih pravic zajamčeno tudi pravnim osebam, kar si je bilo glede na prvotna besedila o človekovih pravicah prej težko predstavljati (str. 36).<sup>3</sup> Avtorica tudi ugotavlja, da zato v nobeni od primerjanih držav (Nemčija, Švica, ZDA) ne obstaja nobena sistematična oziroma poglobljena analiza o dometu zagotavljanja ustavnih pravic pravnim osebam, niti taka izrecna pravna podlaga (razen morebiti deloma v Nemčiji, v kateri obstaja posebna ustavna določba tretjega odstavka 19. člena nemške ustave (*Grundgesetz* – GG), po kateri veljajo človekove pravice tudi za pravne osebe, kolikor so po svojem bistvu za njih uporabljive). Dejansko pa lahko v zadnjih 200 letih po mnenju avtorice opazimo markantno povečanje pomena korporativnega varstva človekovih pravic, razlog pa naj bi bil dvojen: po eni strani naj bi se povečalo število ustavnih garancij, ki pridejo v poštev tudi za pravne osebe, po drugi strani pa naj bi svoj zmagoslavni pohod napravila tudi pravna figura pravne osebe, odkar se je leta 1800 pojavila v Evropi in v ZDA (gre predvsem za nastanek najrazličnejših oblik pravnih oseb, kot so: podjetja, muzeji, politične stranke, bolnišnice, univerze, verske skupnosti, sosedska združenja, plesne šole, občine itd.).

Po mnenju avtorice si skoraj ni mogoče več zamisliti nobenega področja življenja, v katerem ne bi obstajale pravne osebe (str. 37). Vendar pa uveljavljanje človekovih pravic s strani pravnih oseb sproža nova tako pravna kot tudi politična vprašanja, pojavljajo se novi odnosi napetosti, saj je primarna funkcija človekovih pravic – to je varstvo temeljnih vidikov človekovega obstoja – komaj še vidna, odnos do posameznika je oslavljen, »perverzna« naj bi bila ideja človekovih pravic pri pravnih osebah, denimo v primeru, ko se mednarodno tobačno podjetje v zvezi s prepovedjo oglaševanja tobaka v okolici šole sklicuje na svojo pravico do svobode mišljenja.<sup>4</sup> Avtorica se ob tem sprašuje tudi o temeljnem razmerju med človekovimi pravicami, ki pripadajo pravnim osebam, in človekovo pravico posameznika (na primer pravica univerze ali raziskovalnega instituta, da določi svoje raziskovalne prednosti v koliziji s pravicami akademskega osebja, ki mu prav tako pripada svoboda znanstvenega udejstvovanja). Avtorica pri postavljanju vprašanja, ali naj sprejmemo slabitev varstva človekovih pravic posameznika v korist varstva človekovih pravic pravnim osebam,

<sup>3</sup> Avtorica tako navaja stališče švicarskega Zveznega sodišča iz leta 1878 v zadevi št. BGE 4 533, str. 536, ki je odklanjalo, da bi lahko bile pravne osebe nosilke pravic: »*Nur physische Personen mit leiblicher Existenz sind des Rechtes der Glaubens- und Gewissensfreiheit fähig, nicht aber juristische Personen, die als blosse ideale Rechtssubjekte [...] weder Glauben noch Gewissen haben.*«

<sup>4</sup> Avtorica se sklicuje na resničen primer *Lorillard Tobacco Co. v. Reilly*, 533 U. S. 525 (2001), str. 553.

odgovori pritrdilno s sklicevanjem na primer ameriškega Vrhovnega sodišča,<sup>5</sup> ki je tako stališče potrdilo, s tem ko je leta 2010 razveljavilo zakon, ki je omejeval propagando podjetij za politične kandidate. Izpodbijana zakonska ureditev je bila namreč sprejeta, da bi zajela vpliv korporacij (angl. *corporations*) na volilni proces, s čimer bi okrepili politične pravice posameznika. Vendar pa je Vrhovno sodišče kot močnejšo pravico spoznalo svobodo izražanja mnenja podjetja, ne pa pravice posameznikov, in odločilo: »*The government may not suppress political speech based on the speaker's corporate identity*« (str. 38).

Avtorica v nadaljevanju predstavi strukturo dela ter njegovo metodologijo, pri čemer pojasni, da gre za celovito obravnavo najrazličnejših pravnih oseb kot nosilcev človekovih pravic na podlagi ustavnih besedil Švice, Nemčije in Združenih držav Amerike ter na podlagi sodne prakse najvišjih sodišč teh držav. Primerjava je po mnenju avtorice še posebej zanimiva, saj gre za primerjavo tako anglosaškega kot tudi kontinentalnega sistema, avtorica pa posebno pozornost namenja pojmovanju človekovih pravic in varstvu pravnih oseb (str. 38).

Poleg predstavitve veljavne ureditve korporativnega varstva človekovih pravic (avtorica uporablja izraz nem. *korporativer Menschenrechtsschutz*) v Nemčiji, Švici in ZDA pa avtorico zanimajo predvsem konceptualna vprašanja korporativnega varstva, in sicer, ali je zagotavljanje varstva človekovih pravic pravnim osebam v resnici protislovje ali pa je to samo navidežno, ali je treba uporabo človekovih pravic za pravne osebe sprejeti ali pa ga zavrniti, nadalje, kako naj utemeljimo varstvo človekovih pravic pravnim osebam in kaj je bilo vzrok v sodni praksi in v teoriji v primerjanih treh državah za priznanje korporativnega varstva, koliko naj se varstvo človekovih pravic pravnim osebam razlikuje od varstva posameznikom, itd. Avtoričina lastna dognanja in predlogi, do katerih je prišla s preučevanjem navedene tematike, naj bi pripomogli k boljšemu dogmatičnemu obvladovanju korporativnega varstva človekovih pravic ter k nadaljnjem razvoju takih vidikov (str. 42).

V prvem, zgodovinskem, delu (*Historische Entwicklungen*, str. 43–73) podaja avtorica pregled zgodovinskega razvoja nastanka instituta pravne osebe (kot v načelu pravnega produkta 19. stoletja), pa tudi pregled začetkov korporativnega varstva človekovih pravic v Nemčiji, Švici in Združenih državah Amerike. Avtorica tako navaja, da je pravna oblika pravne osebe razmeroma mlad pojav, ki je pravzaprav nastal v Evropi in v ZDA v obdobju od letoma 1700 in 1850 (*Zur Entwicklung der »juristischen Person« bis 1800*, str. 44–48). Avtorica v pomenstavljenem prikazu zgodovine ugotavlja, da je pravna oseba v bistvenem produkt 19. stoletja, v tem času je ta pravni institut našel svoje mesto tudi v

<sup>5</sup> Avtorica navaja primer *Citizens United v. Federal Election Com.*, 558 U. S. 310 (2010), str. 365.

zakonih in v kodifikacijah zasebnega prava, ki so nastajale v Evropi (na primer *Code de Commerce*, *Code civil*). Po drugi strani pa se je vzporedno neprekinjeno povečalo tudi njihovo dejansko povečano ustanavljanje, pri čemer so k preboju delniške družbe znatno pripomogli veliki gospodarski projekti, zlasti gradnja železnice. Na začetku 19. stoletja so bile pravne osebe še redke in kot pravni pojavi so potrebovale koncesijo, praviloma za opravljanje državnih nalog ali nalog v službi skupnosti, skupnega dobra (na primer občine, verske ustanove, izobraževalne institucije, bolnišnice). Proti koncu 19. stoletja pa so bile pravne osebe že vsakodnevna, običajna pravna oblika, za katero ni bila potrebna (državna)odobritev, in ki se je od tedaj dalje uporabljala tudi za zasebno poslovno dejavnost, v društvih in v združenjih pa za prostočasne dejavnosti in za idealne cilje (*Rezeption und Verbreitung der »juristischen Person« seit 1800*, str. 48–56).

Razširjanje pravne osebe je spremljala teoretična razprava o bistvu pravne osebe, ki je, izhajajoč iz Nemčije, prešla tudi v ZDA. Svoje najbolj poznane formulacije je našla v teoriji fikcije in v teoriji realnosti, kar je tesno povezano z imenom Friedrich Carl von Savigny in Otto von Gierke. Vprašanje, ali so pravne osebe tudi nosilke človekovih pravic, je bilo tedaj le obrobni vidik korporativne pravne osebnosti, zato so bila samo sodišča tista, ki so v praksi reševala morebitna sporna vprašanja glede veljavnosti človekovih pravic tudi za pravne osebe (*Theorienstreit über das »Wesen« der juristischen Person*, str. 56–63).

Avtorica ugotavlja, da so v vseh treh primerjanih državah ustavna besedila 19. stoletja molčala glede vprašanja, ali so pravne osebe tudi nosilke človekovih pravic. Zanimivo pri tem je, ugotavlja avtorica, da se je že v prvi polovici 19. stoletja na ustavni ravni vzpostavljalo pragmatično dojemanje pravnih oseb kot nosilk človekovih pravic, čeprav je v teoretičnem sporu o pravni osebi tedaj še prevladovala teorija fikcije, ki je omejevala pravno sposobnost fiktivne pravne osebe (zgolj) na premoženjske pravice. V Švici so posamične kantonalne ustave v letih od 1830 in 1840 jamčile na primer pravico do peticije ali lastninsko pravico izrecno tudi korporacijam ali skupnostim, v Nemčiji je na primer tedanja ustava (nem. *Pauluskirchenverfassung*) iz leta 1849 ter že prej posamezne deželne ustave, priznavala pravnim osebam pravico do peticije.

V nadaljevanju prikaza avtorica obravnava prve začetke korporativnega varstva pred sodišči, saj naj bi sodišča začela v 19. stoletju priznavati človekove pravice tudi pravnim osebam. Kot navaja avtorica, se je v naslednjih dobrih 150 letih v vseh primerjanih pravnih redih odvijala trajna in obsežna razširitev kroga določb, ki se nanašajo na pravne osebe, vzporedno z razširitvijo korporativne pravne sposobnosti na čedalje večji krog človekovih pravic pa lahko, po mnenju avtorice, opazujemo zlasti proti koncu 19. stoletja kot tudi v 20. stoletju znatno izgubo pomena teorij o bistvu pravne osebe. Najbolj ne-

posreden odmev so našle nove teorije v praksi ameriškega Vrhovnega sodišča, ki se je že v prvi polovici 19. stoletja začelo ukvarjati s korporativno sposobnostjo, tj. sposobnostjo, biti nosilec človekovih pravic (nem. *korporative Menschenrechtsträgerschaft*). Določen, čeprav neenako šibkejši neposreden pomen je dobila v praksi Zveznega švicarskega sodišča, ki mu je bilo od leta 1874 zaupano državnoopravno (ustavno) sojenje. Nemško Zvezno ustavno sodišče, ki je začelo svojo dejavnost leta 1951, je shajalo v bistvenem brez neposrednega sklicevanja na teorije o bistvu pravne osebe, kljub temu pa učinkujejo te, kot ugotavlja avtorica, posredno in pogosto tudi nezavedno še do danes v sodni praksi najvišjih sodišč Nemčije, Švice in ZDA, tako kot tudi v razmišljanju pravnih in pravnikov (*Von den Anfängen des Menschenrechtsschutzes juristischer Personen*, str. 64–71).

Drugi in tretji del prikazane knjige vsebujeta podrobnejšo predstavitev analize in veljavne pravne podlage v Nemčiji, v Švici in v ZDA.

Drugi del (*Allgemeine Aspekte der korporativen Menschenrechtsträgerschaft: Geltende Rechtslage*, str. 74–226) vsebuje splošne vidike korporativnega varstva človekovih pravic. Avtorica se predvsem sprašuje, ali se lahko pravne osebe, ki so »posebej blizu« državi, sklicujejo na človekove pravice, kakšno vlogo ima oblika pravne osebe, na primer organiziranost v društvo ali kot delniška družba, kaj pomeni povezava pravne osebe s posameznikom (personalni substrat pravne osebe), kakšno stališče sta zavzeli sodna praksa in teorija glede uporabe človekovih pravic na tuje pravne osebe, kakšen pomen ima pravna osebnost za to, da je neka nad-individualna enota lahko nosilec človekovih pravic. Avtorica posebno pozornost namenja merilom presojanja, ki jih je razvila sodna praksa.

Sprva avtorica primerja ustavna besedila primerjanih držav (str. 74–83), pri čemer ugotovi, da ustava ZDA pravnih oseb v smislu nosilcev ustavnih pravic ne omenja, prav tako ne švicarska ustava (razen morda v določbi o koalicijski svobodi, kjer so posebej omenjene delavske in delodajalske organizacije kot nosilke pravic). Nasprotno pa nemška ustava (GG) v tretjem odstavku 19. člena izrecno določa nosilce korporativnega varstva človekovih pravic, in sicer določa, da veljajo za domače pravne osebe ustavne pravice tudi, kolikor so po svojem bistvu zanje uporabljive (*»Grundrechte auch für inländische juristische Personen gelten, soweit sie ihrem Wesen nach auf diese anwendbar sind.«*). Avtorica v tem delu podrobneje predstavlja ozadje nastanka te določbe (str. 76–78) in tudi odnos tretjega odstavka 19. člena GG do drugih materialnih jamstev po nemški ustavi (str. 79–83), saj se postavlja (predvsem teoretično) vprašanje, ali se korporativno varstvo človekovih pravic izpeljuje zgolj iz tretjega odstavka 19. člena GG ali pa izhaja tudi sicer že iz posameznih materialnih jamstev (na primer koalicijska ali verska svoboda, ki so v tem smislu tako imenovane »dvojne« ustavne pravice – nem. *Doppelgrundrechte*). Avtorica prikazuje ob

tem tako stališče nemškega Zveznega ustavnega sodišča (str. 79–80) kot tudi teoretična razmišljanja (str. 80–81), poda pa tudi lastno stališče (str. 82–83). V nadaljevanju avtorica prikaže temeljna stališča glede pravnih oseb kot nosilk človekovih pravic (nem. *Menschenrechtsträgerschaft juristischer Person*), str. 84–85, saj gre za temeljno vprašanje, kako utemeljiti korporativno varstvo človekovih pravic. Pri tem avtorica ugotavlja, da so sodišča večkrat odstopala od svojega sicer načelno zastavljenega utemeljevanja uporabe človekovih pravic za pravne osebe in pojmovanja človekovih pravic. Avtorica ugotavlja, da je samo nemško Zvezno ustavno sodišče razvilo osnovno tezo za utemeljitev pravnih oseb kot nosilk človekovih pravic (t. i. tezo poseganja oziroma učinkovanja oziroma spregleda pravne osebnosti – nem. »*Durchgriffsthese*«, str. 85) – po omenjenem tretjem odstavku 19. člena GG veljajo namreč človekove pravice za pravne osebe samo, če so po svojem bistvu zanje uporabljive. Pri tem gre za neke vrste pridržek bistva (nem. »*Wesensvorbehalt*«), ki je s tem osrednja oziroma ključna točka korporativnega varstva človekovih pravic (str. 85). Teza poseganja oziroma učinkovanja oziroma spregleda pravne osebnosti (*Durchgriffsthese*),<sup>6</sup> tj. priznavanje, da obstaja povezava med pravno osebo in posameznikom, ki stoji »za njo« (na primer kot ustanovitelj), pa služi nemškemu Zveznemu ustavnemu sodišču kot smernica pri razlagi glede korporativnega varstva človekovih pravic (str. 85). Avtorica pa v zvezi s tem navaja tudi nekatere alternativne ideje v teoriji (na primer Rupp-von Brünnecke, H. Dreierja in P. M. Huberja, str. 86–88), ter lastno mnenje (str. 88–92). Avtorica v nadaljevanju obravnava tudi vprašanje, kaj pomeni za varstvo človekovih pravic personalni substrat oziroma personalna zveza posameznika s pravno osebo, saj načelno priznanje pravnih oseb kot nosilcev človekovih pravic samo po sebi še ne pomeni, da mora biti varstvo človekovih pravic za pravne in fizične osebe identično ali da mora biti podvrženo enakim pravilom (str. 92–98). Avtorica ugotavlja, da posebnih meril v švicarski in v ameriški sodni praksi ni, nemško Zvezno ustavno sodišče pa intenzivnost presoje (nem. *Prüfungsdichte*)

<sup>6</sup> Avtorica navaja vodilno odločitev nemškega Zveznega ustavnega sodišča št. BVerfGE 21, 362 (369), v kateri je sodišče med drugim navedlo: »*Wertsystem der Grundrechte [...] geht von der Würde und Freiheit des einzelnen Menschen als natürlicher Person aus. Die Grundrechte sollen in erster Linie die Freiheitssphäre des Einzelnen gegen Eingriffe der staatlichen Gewalt schützen und ihm insoweit zugleich die Voraussetzungen für eine freie aktive Mitwirkung und Mitgestaltung im Gemeinwesen sichern. Von dieser zentralen Vorstellung her ist auch Art. 19 Abs. 3 GG auszulegen und anzuwenden. Sie rechtfertigt eine Einbeziehung der juristischen Personen in den Schutzbereich der Grundrechte nur, wenn ihre Bildung und Betätigung Ausdruck der freien Entfaltung der natürlichen Personen sind, besonders wenn der »Durchgriff« auf die hinter den juristischen Personen stehenden Menschen dies als sinnvoll oder erforderlich erscheinen lässt*«.

prilagaja dotični osebni zvezi posameznika do pravne osebe (tj., ali gre na primer za enoosebno družbo ali pa za veliko podjetje, ki kotira na borzi).<sup>7</sup>

Avtorica obsežno (str. 98–181) obravnava vprašanje zagotavljanja varstva človekovih pravic državi oziroma pravnim osebam, ki so v tesni zvezi z državo (nem. *juristische Personen mit besonderer Nähe zum Staat*). Gre za temeljno izhodišče, da so človekove pravice namenjene varstvu pred državo, ne pa varstvu države. Avtorica pa ta vprašanja obdeluje primerjalnopravno – v Nemčiji (str. 99–118), Švici (str. 118–161) in ZDA (str. 161–176) – ustanavljanje in delovanje pravnih oseb zasebnega prava s strani posameznikov je praviloma izraz privatne iniciative in je zato večinoma zaščiteno v smislu človekovih pravic, vprašanje pa je, kaj v primeru, ko pravne osebe zagotavljajo izvajanje javnih (državnih) nalog, ki so nanje prenesene z zakonom ali če gre za drugo tesno zvezo z državo (na primer če je dejavnost močno zakonsko urejena ali jo država močno finančno podpira), kaj je v primeru, če država deluje v privatnopravni obliki, kako obravnavati občine, ki ne delujejo oblastno, in kaj je z varstvom človekovih pravic v primeru javnopravnih združenj, ki uresničujejo tako javne kot tudi zasebne naloge. Gre za vprašanje, tako avtorica, ali niso v tem primeru take pravne osebe bolj naslovniki (adresati) človekovih pravic, kot pa njihovi upravičenci (nosilci), postavlja pa se še vprašanje, katera je tista stopnja bližine z državo, ki pomeni izključevanje pravnih oseb kot upravičencev do človekovih pravic. Avtorica se zaveda, da gre za kočljiva vprašanja razmejevanja, ki danes prihajajo v ospredje zaradi vse večjih tendenc privatizacije in zagotavljanja državnih nalog v oblikah zasebnega prava. Avtorica v prikazanem delu obravnava tudi primere, ko je mogoče, da je konkretna pravna oseba hkrati nasproti državi upravičena do varstva človekovih pravic, nasproti posameznikom pa zavezana spoštovati oziroma zagotavljati človekove pravice (na primer državne univerze v Nemčiji, občine v Švici, politične stranke v ZDA). Na podlagi treh predstavljenih ureditev avtorica v tem delu pride do spoznanja (str. 181), da so v Švici in v ZDA tradicionalno napravljeni odkloni od temeljnega pravila glede določanja, ali so pravne osebe s posebno bližino do države lahko nosilci človekovih pravic, z namenom, da bi s tem vertikalno decentralizirane državne akterje (občine, posamezne države oziroma kantone) podvrgli varstvu človekovih pravic. Nasprotno pa so v Nemčiji tradicionalno horizontalno decentralizirani državni akterji tretirani kot taki, ki so nosilci človekovih pravic, kolikor prevzemajo določeno posebno vlogo za privatno uresničevanje človekovih pravic, tj. določeno oddaljenost od države (*Juristische Personen mit besonderer Nähe zum Staat*, str. 98–180).

V tem delu avtorica obravnava še vprašanje, ali pripada varstvo človekovih pravic samo tistim nad-individualnim osebam (nem. *überindividuelle Einheiten*),

<sup>7</sup> Glej na primer BVerfGE 99, 367 (388).

ki imajo (lastno) pravno subjektiviteto, ali tudi tistim brez lastne pravne subjektivitete (*Korporative Menschenrechtsträgerschaft und einfachgesetzliche Rechtspersönlichkeit*, str. 181–195). Avtorica ugotavlja, da niti nemško Zvezno ustavno sodišče niti švicarsko Zvezno sodišče niti ameriško Vrhovno sodišče ne omejujejo sposobnosti biti nosilec človekove pravice samo na pravno osebo, ki ima pravno subjektiviteto, temveč razširjajo to sposobnost tudi na nekatere nad-individualne enote brez pravne subjektivitete (na primer nemško Zvezno ustavno sodišče kot nosilca človekovih pravic priznava tudi družbo civilnega prava, družbo z neomejeno odgovornostjo, komanditno družbo, združenja, ki niso pravne osebe – denimo fakultete (str. 182–185); švicarsko Zvezno sodišče priznava kot nosilce človekovih pravic kolektivne in komanditne družbe (str. 185–190); ameriško Vrhovno sodišče pa kot nosilce šteje tudi *unincorporated associations in partnership*, ki nista pravni osebi (str. 190–193).

Avtorica prav tako obravnava vprašanje, ali so naslovniki človekovih pravic tudi tuje pravne osebe ali ne, glede na določbo v nemškem pravu (str. 195–209), ki kot naslovnike omenja samo domače pravne osebe, kar izključuje tuje pravne osebe (str. 195–226). To se precej razlikuje od ureditev v Švici (str. 210–219) ali v ZDA (str. 220–224). Vendar pa avtorica navaja, da je nemško Zvezno ustavno sodišče sicer razvilo posebno ureditev glede procesnih garancij, ki se ne glede na ustavno določbo uporabljajo za tuje pravne osebe, prav tako je nemško Zvezno ustavno sodišče odločilo, da je zaradi prioritete evropskega prava (tj. prepoved diskriminacije, temeljne evropske svoboščine) dopustno sklicevanje pravnih oseb s sedežem v Evropski uniji na jamstva iz nemške ustave (GG). V Švici in v ZDA pa se ustavna besedila ne opredeljujejo do učinkovanja ustavnih pravic za tuje pravne osebe, prav tako se to vprašanje v teoriji skoraj ne pojavlja, vendarle pa so po sodni praksi v teh državah tudi tuje pravne osebe lahko nosilke človekovih pravic, sicer pa bi se vprašanje glede zmožnosti biti nosilec pravic lahko pojavilo samo pri t. i. državljanskih pravicah – nem. *Bürgerrechte* (ki torej pripadajo samo državljanom) (str. 226).

Tretji, najobsežnejši, del (*Anwendbarkeit einzelner Menschenrechte: Geltende Rechtslage*, str. 227–665) obravnava možnost uporabe posameznih človekovih pravic za pravne osebe v Nemčiji, Švici in ZDA, pri čemer se avtorica še posebej sprašuje, katere določbe o ustavnih pravicah so sodišča aplicirala tudi na pravne osebe, pri katerih ustavnih jamstvih je bilo korporativno pravno varstvo zavrnjeno, na podlagi katerih meril se presoja in kje se kaže potreba po nadaljnjem utemeljevanju pravnih oseb kot nosilcev človekovih pravic. Avtorica sklepno ugotovi, da je uporaba človekovih pravic tudi za pravne osebe v vseh treh državah primerljiva (str. 646–650).

Človekove pravice, ki v vseh treh državah načeloma veljajo tudi za pravne osebe, so naslednje: svoboda mišljenja, informacijska svoboda, medijska svoboda

(str. 227–275), svoboda umetniškega (str. 289–299) in znanstvenega ustvarjanja (str. 275–288), svoboda združevanja (str. 299–310), koalicijska svoboda (str. 311–344) in svoboda peticij (str. 344–352); pravica do uporabe jezika (str. 353–356), verska svoboda (pravne osebe z verskimi cilji) (str. 362–404); garancije za varstvo (prostorske) zasebne sfere: pravica do nedotakljivosti stanovanja (str. 415–420), prepoved *unreasonable searches and seizures*, pismenska, poštna in telekomunikacijska tajnost (str. 412–415); garancije za varstvo lastninske pravice in gospodarske dejavnosti (str. 454–508) (lastninska jamstva, poklicna svoboda, splošna svoboda (gospodarskega) delovanja (str. 509–511), gospodarska svoboda, *due process »property«*, *due process »liberty«*, *taking clause*, *contract clause*, svoboda zasebnih šol; večina procesnih pravic (str. 569–625) (na primer pravica do zakonitega sodnika, pravica do zaslišanja, pravica do poštenega postopka, *ne bis in idem*), garancije za varstvo enakega obravnavanja (str. 514–569) (prepoved zlorabe, načelo enakosti, načelo dobre vere, *due process*), varstvo politične udeležbe v širšem smislu pravnih oseb (str. 626–646) (na primer ustanavljanje in delovanje strank, volilno oglaševanje, volilni predlogi), seveda pa se konkreten vidik učinkovanja razlikuje glede na vsebinski del posamezne pravice.

Za pravne osebe pa načeloma ne pridejo v poštev naslednje ustavne garancije: garancije za varstvo življenja ter telesne in psihične nedotakljivosti, svoboda gibanja, osebna svoboda, prepoved mučenja, nečloveškega ali ponižujočega ravnanja, *due process »life«*, *due process »liberty«* (telesna nedotakljivost in osebna svoboda); varstvo človekovega dostojanstva (str. 404–411), garancije, ki varujejo socialno skupno življenje, medčloveške odnose in spolno življenje (na primer pravica do sklenitve zakonske zveze in do družine, varstvo zasebnega in družinskega življenja itd.), postopkovne garancije pri odvzemu prostosti; aktivna in pasivna volilna pravica. To včasih izhaja izrecno iz pravnega reda ali pa posredno iz (v sodni praksi) razvitih meril. Sicer pa avtorica ugotavlja, da korporativna pravna sposobnost pri posameznih človekovih pravicah v nobeni od primerjanih držav ni dokončno zamejena. Avtorica tako na primer navaja, da je še vedno odprto korporativno varstvo pri ustavnopravnem varstvu osebnosti (nem. *verfassungsrechtlicher Persönlichkeitsschutz*). Pri nekaterih vidikih je namreč nemško Zvezno ustavno sodišče njihovo učinkovanje razširilo na pravne osebe (na primer pri pravici do nasprotnega prikaza dejstev (nem. *Recht auf Gegendarstellung*), pravici do lastne besede, pravici do informacijske samodoločitve, zasebni avtonomiji); pri drugih pa je to še odprto (na primer pravica do lastne podobe, zaščita ugleda), pri drugih pa je bilo zavrnjeno (na primer *nemo tenetur*) (str. 646–650).

V četrtem delu (*Begründungsmodelle und –ansätze der Menschenrechtsträgerschaft juristischer Personen*, str. 666–722) avtorica namenja pozornost zvezi

med vsakokratnim pojmovanjem človekovih pravic na eni strani in stališču sodišč do korporativnega varstva človekovih pravic na drugi strani. V ta namen prikazuje prakso najvišjih sodišč v vsaki od analiziranih držav (v Nemčiji, str. 668–675, v ZDA, str. 676–684 in v Švici, str. 684–692) glede pojmovanja človekovih pravic in pomenom za sprejeto stališče glede bistvenih vidikov korporativnega varstva pravnih oseb. Avtorica prav tako ugotavlja, ali se stališča treh najvišjih sodišč glede različnih problemskih polj omejujejo oziroma izčrpajo v posameznih idejah ali pa se stiskajo v koherenten, specifični model utemeljevanja učinkovanja človekovih pravic. V nadaljevanju avtorica analizira, ali in v katerih vidikih se sodišča (zavedno ali nezavedno) oddaljujejo od izbrane temeljne ideje. Avtorica ugotovi, da se v nobenem od prikazanih treh pravnih ureditev izbrani model utemeljevanje ne uporablja dosledno. Zato se v posameznih pravnih redih razvijajo teoretični modeli utemeljevanja pravnih oseb kot nosilcev človekovih pravic. To omogoča, da se s temi modeli sistematično prikažejo stališča do posameznih vidikov korporativnega varstva človekovih pravic. Konkretno sta oblikovana dva modela utemeljevanja, tj. eden, ki temelji na dostojanstvu (*»würdebasiertes Begründungsmodell der korporativen Rechtsträgerschaft«*), ki obstaja v Nemčiji, in drugi, liberalni (*»liberales Begründungsmodell«*), ki obstaja v ZDA (str. 693–722).

V petem delu (*Überlegungen zu Einzelaspekten der Menschenrechtsträgerschaft juristischer Personen*, str. 723–782) avtorica obravnava pomembne, pa vendar v vseh treh obravnavanih pravnih sistemih zanemarjene vidike korporativnega varstva človekovih pravic. Težišče razprave je presoja razširitve učinkovanja posameznih človekovih pravic na pravne osebe – na podlagi kritične presoje obstoječih meril, razvitih v sodni praksi, avtorica oblikuje lasten predlog rešitve (*Anwendbarkeit der einzelnen Menschenrechte als ungelöstes Problem*, str. 724–764). V nadaljevanju avtorica analizira pomen osebne povezave (personalnega substrata) s pravno osebo; zveza med voljo in aktiviranjem oziroma delovanjem pravne osebe ter voljo in ravnanjem posameznika, ki stoji za pravno osebo, je lahko različno močna, zato se postavlja vprašanje, kakšno vlogo ima oziroma naj bi imela personalna zveza s pravno osebo za korporativno varstvo človekovih pravic v treh navedenih državah. Na koncu avtorica obravnava razmejevanje sfere človekovih pravic pravne osebe in sfere človekovih pravic posameznika, ki pravno osebo ustvarja. Pri tem je poudarek na medsebojnem učinkovanju obeh pravnih sfer, čeprav sta pravna oseba in posameznik, ki (na primer kot ustanovitelj) stoji za to pravno osebo, samostojna nosilca pravic in dolžnosti. Ločevanje pravnih sfer med pravno osebo in posameznikom (ustanoviteljem) vodi k temu, tako avtorica, da poseg, ki je usmerjen zoper pravno osebo, praviloma ni že hkrati tudi poseg v človekovo pravico posameznika. Odnos med pravno osebo in posameznikom je vendarle kompleksen in v pra-

ksi obstajajo mnogovrstni vzajemni odnosi med sferami človekovih pravic pravne osebe in posameznikov. Če imajo posegi v človekovo pravico pravne osebe posredne dejanske učinke tudi na posameznika, so s tem hkrati tudi poseg v posameznikovo človekovo pravico, vendar pa je to načeloma odvisno od intenzivnosti dejanskih učinkov na posameznika. Ta presoja je močno odvisna od primera do primera, navsezadnje pa nanjo vpliva tudi vrsta in intenzivnosti posega ter osebni odnos oziroma zveza s pravno osebo (*Zur Bedeutung des personalen Bezugs juristischer Person*, str. 764–775). Pri kršitvah, ki so usmerjene zoper pravno osebo, pri katerih pa ukrep (najprej) zadane posameznika (ki deluje za pravno osebo), lahko praviloma tako prizadeti posameznik kot tudi pravna oseba v lastnem imenu uveljavljata ustavnopravno varstvo pred posegi v človekove pravice. Ukrep, usmerjen zoper posameznika, pa mora na pravno osebo učinkovati z določeno (dejansko) intenzivnostjo, saj sicer na ravni pravne osebe ne gre za poseg (*Abgrenzung der Menschenrechtssphäre der juristischen Person von der Menschenrechtssphäre der sie ausmachenden Individuen*, str. 776–782).

V zaključku (*Schlussbetrachtung*, str. 783–802) podaja avtorica sintezo poglavitnih raziskovalnih ugotovitev ter poda nekatere predloge za prihodnjo presojo vprašanja, uporaba katerih človekovih pravic naj se razširi tudi na pravne osebe (str. 799–802).

**Boštjan Tratar,**  
*univerzitetni diplomirani pravnik, doktor pravnih znanosti,*  
*državni pravobranilec*